

תוכן העניינים

א	פתח דבר – אהרן ממן
ב	הקדמה
1	תעתיק לטיני של אותיות גרוזיות
2	בראשית מפי הרב א. גגולשוילי
244	קטעים מבראשית מפי הרב ש. אלישעשולי
260	קטעים מבראשית מפי הרב ש. חן
i	תקציר אנגלי

פתח דבר

מכל תרגומי המקרא המסורתיים ללשונות היהודים השמורים בארכיון המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל נפקד מקומה של מסורת יהודי גרוזיה (גאורגיה). ספר זה בא לעשות תיקון למעוות זה. פרופ' ראובן אנוך קיבל על עצמו לאתר מסרנים מהימנים מזקני הדור שעדיין מכירים מסורת זו מגרסה דינקותא שלהם ולהקליטם, ואין זו משימה קלה כל עיקר. משאיתר מסרנים היה עליו לשדלם לתרגם בפניו את ספר בראשית פרשה פרשה. מאמץ זה נשא פרי בצורת ספר זה, ויש לקוות שהקלטת שאר החומשים תצא לפועל.

בספר מבוא קצר על תולדות התרגום, על המסרנים ועל התעתיק. מחקר מפורט על לשון תרגום זו, על קדמותה, ועל יחסה אל לשון קרטולי הכללית מחד גיסא ואל הגרוזית היהודית החדשה מאידך גיסא, יבוא בספר לעצמו. עיקרו של החיבור שלפנינו במסירה שיטתית של תעתיק התרגום המסורתי של ספר בראשית, המכונה "תבסילי".

פרופ' ק' לרנר הואיל בטובו לקרוא טיוטה של הספר ולהלן חלק מדברי הערכתו:

- א. זהו מסמך נדיר של הלשון הגרוזית העתיקה. טקסט המציג את הלשון הגרוזית הקלסית ואת לשון הדבור של יהודי גרוזיה בעת ובעונה אחת אינו בנמצא בטקסטולוגיה הגרוזית.
- ב. הטקסט משקף את ההיסטוריה התרבותית והדתית הארוכה של קהילת יהודי גרוזיה, וזה דבר ייחודי (אין בידנו מסמכים אחרים כאלה) וחשוב ביותר.
- ג. אפשר לומר שלמחקר אופי "אפי" כי ד"ר אנוך בעמל רב הספיק להקליט ולהכין להוצאה לאור טקסט חשוב העומד בפני סכנת היעלמות כי פוחת מספרם של החכמים יודעי "תבסילי", ובעוד מספר שנים, לצערנו הרב, כלל לא יהיו כאלה.
- ד. ל"תבסילי" חשיבות עליונה לא רק לחקר ההיסטוריה של קהילת יהודי גרוזיה אלא גם לחקר תולדות תרגומי התנ"ך ולשונות היהודים והתאוריה שלהם.
- ה. נחוץ מאוד להמשיך בהקלטה ובמחקר. יש לקוות שפרופ' אנוך יקדם גם את המחקר על תרגום "תבסילי" לפי ספר בראשית וגם ימשיך את מפעל ההקלטה של מסרנים מומחים ואת המחקר של כל שאר ספרי תורה לפי "תבסילי".

הקדמה

לאורך מאות בשנים נוצר בלשון הדיבור של יהודי גרוזיה תרגום מסורתי בעל-פה של התורה - **תַבְסִילִי**. תרגום זה עבר בעל-פה מדור לדור, ומילא תפקיד חשוב ביותר בחיי הדת של יהודי גרוזיה. ניתוח התרגום ומחקרו עשויים להניב פרות בכמה תחומים: בתולדות יהודי גרוזיה, בחקר לשון דיבורם (וכך ממילא בחקר לשונות היהודים בכלל), בתולדות השפה הגרוזית והדיאלקטולוגיה שלה, ולבסוף בחקר תרגומי המקרא. בבתי הכנסת של גרוזיה נהגו לקרוא את פרשות השבוע ב-¹seper-tora בעברית. התרגום הגרוזי (תבסילי) שימש לדרשות שבת, לשיעורים ול"דברי תורה"² במקרים שונים. בדרך כלל קרא הרב (יהודי גרוזיה השתמשו יותר במילה **חכם**) לקהל קטע בעברית ותרגם לגרוזית, אך לפעמים אמר את דברו ישירות בשפה הגרוזית. "תלמידים" ("תלמיד" הוא מי שהתכונן להיות "חכם") למדו את התבסילי ביסודיות. יהודי מערב גרוזיה אמרו על התלמיד הלומד תבסילי tavsilze žis - בתרגום מילולי "יושב על התבסילי"; השתמשו גם בביטוי tavsilze dga – מילולית "עומד על התבסילי", כלומר "הוא בתהליך לימוד התבסילי".

הרב אברהם גְּגוּלְשוּוִילִי, שמפיו הקלטתי את הטקסט השלם של תרגום בראשית, אמר בתחילת ההקלטה: "אני, הרב אברהם גְּגוּלְשוּוִילִי, רב העדה הגרוזינית בבאר-שבע, תיבנה ותיכונן, למדתי מהרב הגדול חכם בן ציון אֶפְרָיִם שְׁוִוִילִי זצ"ל. רוצה להעתיק את הלימודים שלו בשפה הגרוזינית העתיקה, כפי שלמדתי". מספר קטעים הקלטתי מהרב סימון אֶלִישֶׁשְׁוִוִילִי מאשדוד. גם הוא באחת ההקלטות ציין: "זה הגרוזית העתיקה, כפי שלימדו אותנו".

לצערנו טרם זכה התבסילי למחקר מדעי מעמיק, ועד לאחרונה לא היו הקלטות של הטקסט אשר יכולות לשמש כבסיס למחקר. זוהי משימה חשובה ודחופה עד מאוד לחוקרי תולדות העדה הגרוזית, וגם לחוקרי תרגומי המקרא בכלל, להקליט ולהוציא לאור את כל הטקסט של התבסילי: היום כמעט אין עוסקים בלימוד תבסילי, שכן הצורך בתרגום הולך ונעלם ככל שיותר ויותר מיהודי גרוזיה מדברים עברית. בעוד מספר שנים לא יהיה ממי להקליט, וגם מה שניתן להקליט כיום חלים בו שינויים רבים. מחקר מעמיק של תבסילי דורש דיון במספר נושאים חשובים ורוויזיה של כמה מהם (תרגומים נוצריים ל"כיבליה", מקור התרגומים, השפעת העברית³ על השפה הגרוזית העתיקה ועוד). חלק מן הנושאים האלה, כמו שאלת היווצרותו של התבסילי, עדיין לא נידונו. המחקר המוצע יתנהל בשני מישורים - היסטורי ובלשני. יהודים התגוררו בגרוזיה יותר מאלפיים שנה. חרף כל הקשיים הם שמרו על יהדותם, קיימו מצוות והתפללו לבורא העולם בלשון הקודש. רובם לא ידעו עברית, לא הבינו את הטקסטים של התפילות (הרבנים ניסו להסביר להם בגרוזית), ובכל זאת המשיכו להתפלל בתקווה שיום אחד ישוב עם ישראל לארץ המובטחת, ובינתיים צריך לשמר את הדת של אבותיהם ולמסור אותה לדורות הבאים.

¹ בלשון הדיבור של יהודי גרוזיה קיימת הבחנה ברורה: tora = ספר תפילות, ואילו seper-tora = תורה. לפעמים למשמעות של תורה (= מגילת תורה) משתמשים במילה seper. לדוגמה, שם נרדף לשמחת תורה הוא sepris tamaši ("ריקוד של מגילת תורה").

² השתמשו במונח dibretora.

³ ראה ר' אנוך, האם הייתה לעברית השפעה על הלשון הגרוזית?, מסורות, יג-יד, בעריכת אהרן ממן ושמואל פסברג, ירושלים, ה'תשס"ז עמ' 13-14.

ההיסטוריה של יהודי גרוזיה עדיין לא נחקרה דייה. אין תמימות דעים בשאלות בסיסיות הנוגעות להגעתם של היהודים לגרוזיה, למסלולי נדידתם ואופני התיישבותם בתוך ארץ זו, לתפקידם של היהודים בתולדותיה, לקשריהם עם העולם היהודי, ועוד. אין מחקרים רבים על לשון הדיבור של יהודי גרוזיה. אף לא נחקרו שרידים ברורים של נוכחותם של יהודים במקומות שונים בגרוזיה, שאותם אנו מוצאים באגדות, בשמות המקומות ובשמות פרטיים (או אולי נחקרו בקצה המזלג). גם התבסילי לא נחקר, ואף לא הוקלט. תמיד הוא היה בקרבנו, בקרב יהודי גרוזיה, ועכשיו בדיעבד מתברר שלא שמנו לב שהוא קיים רק בעל פה ויום אחד הוא עלול פשוט להיעלם.

למען האמת, בגרוזיה הסובייטית לא היו תנאים לביצוע מחקר כזה. עם זאת היו בגרוזיה מספר בלשנים שהבינו את חשיבותן של העברית ושל לשון הדיבור של יהודי גרוזיה גם יחד לחקר תולדות גרוזיה עצמה. וורלם תופוריה (Varlam Topuria), בלשן דגול וחבר האקדמיה למדעים של גרוזיה, הציע לי, בהיותי תלמיד השנה השנייה בפקולטה לפילולוגיה, תכנית כללית לחקר לשון הדיבור של יהודי גרוזיה כחלק של הדיאלקטולוגיה הגרוזית; לדאבוני התכנית לא יצאה אל הפועל, כי כעבור זמן קצר הוא נפטר. אקקי שנידזה (Akaki Shanisze), ראש החוג לשפה הגרוזית העתיקה באוניברסיטת תביליסי וגדול בלשני גרוזיה, רצה שבמסגרת לימודי הדוקטורט אלמד עברית ברמה גבוהה כדי שאשתמש בה בחקר ספרי ה"ביבליה" בשפה הגרוזית העתיקה, אך גם הרעיון הזה לא צלח. תודתי נתונה לשני אישים אלה. אבי ז"ל, ששמע על הרעיונות האלה, היה הראשון שהעלה בפניי את האפשרות, שאם אלמד עברית ואחקור את לשון הדיבור של יהודי גרוזיה, אוכל לגשת למחקר חלוצי של התבסילי. אז זה היה בשבילי כמעט אוטופיה; והנה היום, לאחר כמעט עשר שנים של "עבודה שחורה" – הקלטות, השוואת גרסאות, השוואת תרגומים יהודיים מודרניים לשפה הגרוזית ותרגומים נוצריים לגרוזית עתיקה ומודרנית, וכדומה – אני מגשים את החלום המשותף, שלי ושל אבי, ומפרסם ספר על התבסילי. אני מקדיש אותו לזכרו של אבי מורי, שלום אנופשווילי.

ברצוני להודות למספר אנשים שעזרו לי בדרך הלא קלה: לפרופ' מיכאל זנד, אשר היה הראשון שהכיר בתכנית שלי ותמך בה; לגברת צביה טובי, שעזרה לי רבות בביצוע המחקר; לפרופ' אורציון ברתנא, שהתייעצתי עמו רבות; לפרופ' שלמה מורג ז"ל, למר יצחק פלגי מניו יורק ולפרופ' ישראל חנופוגלו (אנופשווילי), שעודדו אותי. ברצוני להודות לראשי מכללת יהודה ושומרון באריאל, שתומכים בי רבות. עלי להודות לבן שלי אלי אנוך שעזר לי רבות בעניינים טכניים. וכמובן נתונה תודתי המיוחדת לשלושה מרבני העדה הגרוזית שמפיהם הקלטתי את הטקסט של ספר בראשית בתרגום המסורת של יהודי גרוזיה: הרב אברהם גגולשווילי, שמפיו הקלטתי את כל הטקסט – הוא המקור העיקרי להוצאה לאור של הטקסט; הרב סימון אלישעשווילי, שמפיו הקלטתי מספר קטעים של פרשות שונות; והרב שלום חן, שמפיו הקלטתי קטע מפרשת בראשית. ולבסוף אדגישי, שלולא עזרתו הנדיבה ועצותיו הרבות של עורך הספר, פרופ' אהרן ממן, הוא לא היה יוצא לאור.

הספר יוצא לאור בשני חלקים: החלק הראשון כולל את הטקסט של ספר בראשית, והחלק השני מחקר. הטקסט של התרגום מופיע בספר באותיות גרוזיות ובתעתיק לטיני.

כמה מילים על התייעוד.

הטקסט הוקלט מפיהם של שלושה רבנים מן העדה הגרוזית:

א. מפיו של הרב אברהם גגולשווילי הוקלט הטקסט של ספר בראשית כולו. הרב גגולשווילי משמש כיום כרב העדה הגרוזית בבאר-שבע. עלה מגרוזיה בגיל די צעיר בתחילת שנות השבעים של המאה העשרים. הוא התחנך בגרוזיה בעיירה סנקי (אז קראו לה צחקיה) אצל הרב הדגול חכם בן ציון אָפֶקְוִילי זצ"ל; ממנו למד גם את התבסילי. הוא אמר לי שעדיין הוא זוכר את כל הטקסט של התורה כפי שלמד מהרב. על כן בזמן ההקלטה הוא הסתכל במקור העברי ותרגם ישירות וברציפות. הוא הוסיף שלמד גם ספרים אחרים של תנ"ך, אך לא באותה אינטנסיביות, ולכן איננו זוכר את התרגומים היטב.

ב. מפיו של הרב סימון אלישעשווילי הוקלטו מספר קטעים: מפרשת בראשית א, א – ב, ג; מפרשת לך לך יב, א-ג, וכן יז, ז-יד; ומפרשת וירא יח, א-יד. הרב סימון אלישעשווילי הוא הרב של בית הכנסת של העדה הגרוזית באשדוד. עלה מגרוזיה בתחילת העלייה הגדולה של שנות השבעים. הוא התחנך בעיירה קולשי, שהייתה אחד המרכזים החשובים של יהודי גרוזיה. אחד ממוריו היה הרב הראשי של העדה הגרוזית חכם רפאל אלשווילי זצ"ל. בעת ההקלטות קרא הרב סימון קטעים מהמקור העברי, ותרגםם.

ג. מפיו של הרב שלום חן זצ"ל הוקלט קטע מפרשת בראשית: א, א – ב, ב. הרב שלום חן היה הרב של בית הכנסת "קול יעקב" בירושלים (בית הכנסת של העדה הגרוזית). עלה ארצה באמצע שנות השבעים למאה העשרים. הרב חן היה תלמידו (וחתנו) של הרב הדגול יעקב דברשווילי (בית הכנסת קרוי על שמו). גם הוא קרא קטעים קטנים מטקסט המקור ותרגםם אחד אחד.

הרבנים ידעו מראש על ההקלטות, ולפי ההסכם בינינו רעננו את זיכרונם לפני ההקלטות. אני הקלטתי את הרבנים ללא הערות, ולא ביקשתי מהם הסברים. (חוץ ממקרה אחד, כשהרב אברהם גגולשווילי השתמש במילה מלשון הדיבור של יהודי גרוזיה שאותה לא ידעתי). נהגתי כך משום שמטרתי האחת הייתה לתעד את הטקסט כפי שהוא נשאר בזיכרונם, כפי שקיבלו מקודמיהם, ובלי הסברים ופרשנות. במקרים מעטים הוסיפו הרבנים את הערותיהם. המעוניינים יכולים לראות אותן בהערות המלוות את הטקסט.

העדפתי לא להראות לרבנים את הטקסט שהעברתי מן הקלטות על הנייר בגלל האפשרות שהם ירצו לתקן דברים, לחפש רוסיות חדשות. החלטתי להסתמך על ההקלטות הכמעט ספונטניות, כי לאפשרויות לתיקונים אין סוף.

בספר המוצע משמש כגרסה ראשית הטקסט שמסר הרב גגולשווילי, כיוון שהוא הטקסט השלם היחיד בקורפוס, וכנראה גם הקרוב ביותר לתרגום המקורי. המשימה העיקרית עבורי הייתה למקם בספר את כל שלוש הגרסאות שבידי, באופן כזה שהן יהיו בנות השגה לקוראים. אילו היו הגרסאות כמעט זהות, עם שינויים קלים ולא משמעותיים, הייתי מציין את ההבדלים בהערות; אבל ההבדלים מרובים הם, ובכמה מקרים די רציניים, ולפיהם אף אפשר לעקוב אחר שינויים שחלו בטקסט. לכן הצגתי כל גרסה בנפרד עם הערותיה. הטקסט הגרוזי מוצג, כאמור, עם תעתיק לטיני (על התאמת הסימנים ראה בהמשך).

החיבור המוצע הוא הניסיון הראשון להוציא לאור טקסט של תבסילי, שקיים רק בעל-פה, ולדון בנושאים הקשורים בו. ברור לי שיתעוררו שאלות רבות והערות ענייניות. אקבל אותן בברכה.

ראובן אנוך

Table of Contents

Abstract	i
Preface – Aharon Maman	א
Foreword	ב
Latin Transliteration of Georgian Letters	1
Genesis Recorded from Rabbi A.Gagulashvili	2
Sections of Genesis Recorded from Rabbi S. Elishaashvili	244
Sections of Genesis Recorded from Rabbi S. Khen	260